

Enamel Disc from Aukštakiemis (Oberhof)

RASA BANYTĖ ROWELL

Material from the Aukštakiemis (Aukštakiemiai, formerly Oberhof) grave site near Klaipėda excavated in 1886–1888, 1893–1895 provides a “classic” example of Baltic culture in the Lithuanian coastal region in the first millennium AD (Tischler 1889: 14–23; Tischler 1890: 25–26; Jentsch 1896: 123–124; LAA, vol. III, 1977: 23. No 31). Despite the fact that it has never been published in full, this material has been used by scholars for more than a century, and well known sketches of these artefacts bear witness to the special value of a grave site that was in use between the second and thirteenth centuries. As the work of W. Nowakowski has shown, it is possible to collate fragmentally data from works of former Eastern Prussia’s prehistory into a certain whole – a quarter of the Aukštakiemis grave site’s grave complex has already been reconstructed successfully (Nowakowski, 1999: 110–118).

The aim of this article is to reconstruct the image of one exceptional Aukštakiemis gravesite find, viz. an enamel disc, according to the description given by the original discoverer of grave site O. Tischler, and analogous material available to the present Author from archaeological literature. Unfortunately this unique artefact was an accidental find at the grave site. In 1886 it was handed over to the then Provinzial Museum in Königsberg, but no drawing of it was ever published.

The brass millefiori enamelled disc found in the Aukštakiemis grave site by O. Tischler has been noted for many years now by scholars as an example of a Roman import on the territory of what is now the Lithuanian Republic (Michelbertas 1972: 32). Hitherto Tischler’s detailed description of the disc has been the only source available to help us imagine what this find looked like (Sitzung 1887: 38–39). The description of the disc’s form and decoration, as is often the case, leaves room for each reader to form different visual associations. The present Author attempted to read the text of Tischler’s paper on the enamelled Aukštakiemis disc carefully in the hope that it would be possible to reconstruct the decoration. Tischler describes the disc as follows:

Die Scheibe hat 46 mm Durchmesser und einen herabgebogenen Rand. Sie ist durch eine Reihe concentrischer Vertiefungen gegliedert in einen mittleren vertieften Kreis von 17 mm Durchm. und 3 vertiefte Reifen von ca. 3; 3,6; 3,9 cm Breite, welche durch niedrige Stege von einander getrennt sind. Diese Zonen sind mit mosaikartigem Email erfüllt, welches jedenfalls auch einst die Mitte bedeckte, die aber schon in alter Zeit ziemlich ungeschicht von einem 9 mm breiten Loch durchbohrt ist, so dass sowohl hier vollständig, als in den 3 Reifen zu einem kleinen Theil das Email herausgefallen ist, mithin nicht ausgewittert, wie dies die

der Bronze anhaftende Sandschicht zeigte. Das mittlere Zone enthält eine Reihe kleiner schachbrettartiger Täfelchen von rothem Grunde umgeben. Die Täfelchen sind aus 9 feinen 4eckigen Plättchen gebildet, in den 4 Ecken und in der Mitte ein weisses Quadrat, in den Mitten der Seiten ein blaues. In der 1. und 3. Zone treffen wir Täfelchen ähnlich schachbrettartig aus 5 mal 5 Quadraten gebildet von blauem Grunde umgeben. Das mittelste Quadrat ist roth, von hier gehen aber nach der Mitte der Seiten je 2 blaue, so dass ein blaues Kreuz entsteht, die Ecken sind ebenfalls blau, die drei übrigen Quadrate an jeder Ecke sind weiss und bilden einen zusammenhängenden rechten Winkel. Da nun die 4 Ecken und 4 Arme der blauen Kreuze mit dem gleichfarbigen umgebenden Grunde zusammenfliessen, so hat man scheinbar eine Zone schrägliegenden Malteserkreuze mit rother Mitte auf blauem Grunde. In jeder Zone sind diese Kreuze unter sich gleich, in der inneren aber kleiner als die äusseren. Die eingeschmolzene Glasmosaik, das sogenannte Millefiori-Email...ist soweit abgeschliffen, das sie mit der Metalloberfläche in einer Ebene liegt (Sitzung 1887: 38–39).

The present Author followed the description to recreate the decoration of the edge of the disc (Fig. 1). Such precise glass art is evident from millefiori beads, which are rare finds in decorative items from the territory of the modern Lithuanian Republic (Michelbertas 1972: 45). Substantiation of the fact that our understanding of Tischler's text is correct, is provided by another example of Roman millefiori enamelled technique, a colour photograph of which was published in an academic British Museum publication (Potter 1997:65. Fig. 52). This is a small bronze box, 4.6 cm high (the Aukštakiemis disc was also 4.6 cm in diameter), that was found in Elsenham in Essex in a second-century grave. In a short annotation to the illustration Potter stresses that this is a rare example of boxes which were produced in the north western provinces of the Roman Empire. They could have been used as ink-

wells. The Elsenham box is hexagonal with fully enamelled sides. Three of the box's six sides have two enamel bands "soldered" into the metal at the top and bottom and their chess-board decoration and colours match exactly the decoration of the middle part of the Aukštakiemis disc. The basic motif of the other enamelled plates on the box's side is identical with the "Maltese Cross" ornamentation on the Aukštakiemis example, except that in the British find the Maltese Cross is blue on a white background, but it also has a red inner square. The same and/or very

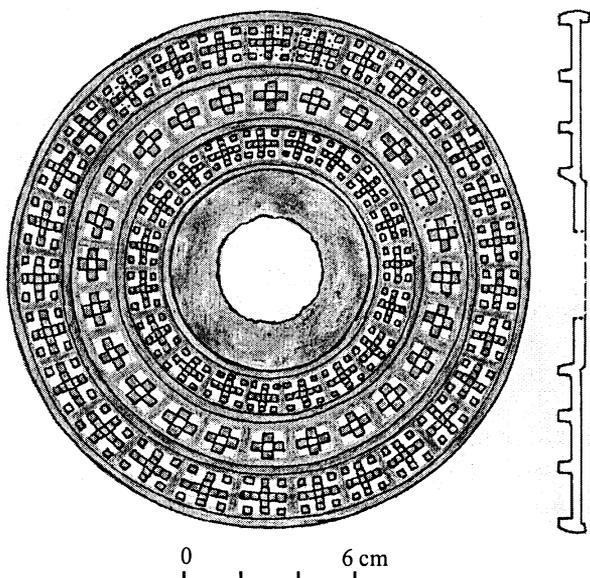

Fig. 1. Reconstruction of the Aukštakiemis enamel disc's decoration according to author (Drawing: A. Ruzienė).

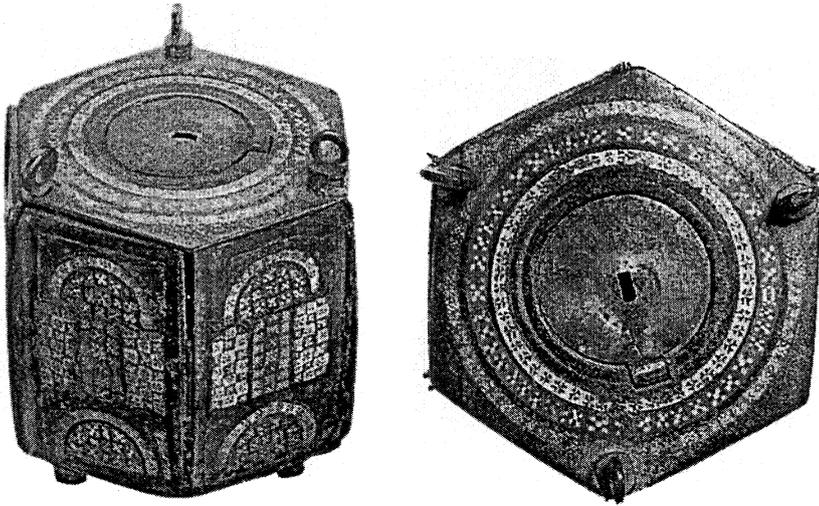

Fig. 2. A small bronze box inlaid with millefiori decoration from the Bosphorus (Kerch, the Ukraine) (according to *Das Gold der Barbarenfürsten*, 2001: 18, 101. Fig.=Kat. 1.6.5.1.)

similar chessboard decoration motifs were used producing another Roman bronze box (Pyxis), which was found among impressive male grave goods in the Bosphorus (Das Gold der Barbarenfürsten 2001: 18, 101. Fig.=Kat. 1.6.5.1). The upper part of this box is decorated in a way strikingly similar to the Aukštakiemis plate (Fig. 2). Pyxis from the Bosphorus is supposed to have been produced in the 3rd cent. AD in the Rhine provinces.

In Tischler's study of the history of enamel he stresses that the whole outside of metal work objects were decorated with enamel ornamentation during the time of the Roman Empire and that the millefiori style came to Europe at that time from Egypt. This nineteenth-century study describes the millefiori enamelling technique applied to metal objects very clearly and simply. First one takes glass bands of the desired breadth and formed which are then put together and soldered. Next they are cut into small plates and in this way the multicoloured bands form a chessboard decoration in cross-section (Tischler 1887: 44, 48). It was these very small decorative elements that Tischler described in minute detail from the Aukštakiemis find. The small pre-fabricated plates were mostly quadrangles (as we see on the Elsenham or Bosphorus box and in our reconstruction of the Aukštakiemis disc) with rarer star, feather or wave forms. A circular brooch from Neustädter Felde near Elbing was decorated with blue six-pointed stars on a red background. The latter form, according to Tischler, is often found in Hungary and Switzerland (Tischler 1887: 52). During the following stage of production the small plates are placed side by side on top of the object's metal surface on top of powdered glass enamel. The object is heated once again until the enamel powder melts to fix the enamel plates to the metal. The colour of the powder then becomes the background colour of the ornamentation. The "chessboard" plates can be placed on the top of the object side by side in lines (as is the case with the decoration on the round brooch) or again in a chessboard arrangement as in the middle part of the Elsenham box decoration).

J. Antoniewicz was the first to attempt to use the descriptive data from the Aukštakiemis plate when he investigated the origins of round enamel plates from male grave 2, Sz wajcaria barrow No. 25 (Suwalki pow., Poland) and the distribution of this type of Roman artefact in the Baltic Region (Antoniewicz 1961:16-19. Table V:1; Antoniewicz 1962: 186–191, Fig. 1, 2). Drawing attention to the fact that the so-called “Roman enamelled plates” had various uses, as decorations on round brooches, pendants and mountings, Antoniewicz restricted himself to plates with knobs. This construction detail links plates found in Sz wajcaria, Aukštakiemis, the Kvie and Smågårda grave sites on Gotland, and the Jevnaker site near Oslo (Antoniewicz 1962: 189–190, No. 3). Antoniewicz guessed that the Aukštakiemis plate had the same type of moving fastening band – a stud with a decorative head on the enamelled side like the examples from Jevnaker and Kvie. Indeed, in the photograph provided of the Jevnaker find (Antoniewicz 1962: 187, Fig. 1, to the right) we can see a hole in the centre of the disc plate and that reminds one of Tischler’s description. However, the ornamentation on the Jevnaker plate is only one enamelled concentric rim of three filled with different coloured quadrangular enamel fields and this differs from the more complex decoration on the Aukštakiemis plate. Antoniewicz was more interested in the general type of construction of enamelled plate so he did not attempt a reconstruction of the Aukštakiemis disc’s ornamentation, noting that there was only a very hazy understanding of the decoration on the disc (Antoniewicz 1962: 190, No. 23). In fact the closest analogue to the “Klaipėda” disc in terms of millefiori enamel decoration is the “Gotland” example from the Smågårda grave site (Almgren, Ner man 1923: 103, No. 411, Fig. 187; Montelius 1887: 52, Fig. 81). The latter has identical three bands on the edge and the decorative motif on the brooch is twofold. The plate had a level surface with a non-moving

closing stud on the inside top side. In the centre of the enamelled top is a quadrangular field of chessboard millefiori plates arranged in chessboard fashion (Fig. 3).

W. Nowakowski attempted to reconstruct the Aukštakiemis find, treating it like a round enamel brooch typical of influx of imports into western Balt territory in the late Roman Period (Nowakowski 1995: 61. Table XVIII:11). In the illustration the millefiori decoration was recreated following the example of the round enamel plate from the Smågårda grave site on Gotland (Almgren, Ner man 1923: 106; Antoniewicz 1962: 190. Fig. 2). Nowakowski recreated the millefiori decoration in the middle of the brooch which was severely damaged during excavation and left the three concentric rings on the edge of the disc blank. However, Tischler did describe the decoration on the perimeter areas of the disc. At present we can only speculate whether the centre of the Aukštakiemis disc was covered with enamel in the same way

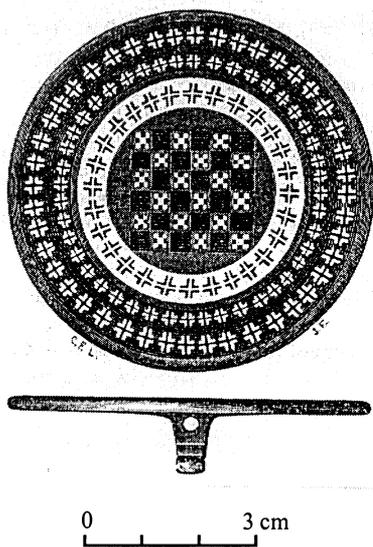

Fig. 3. A bronze disc inlaid with millefiori enamel from Smågårda grave site in Gotland (Sweden) (according to Almgren, Ner man, 1923, 106, pict. 187).

as the plates from the Smågårda grave site. Perhaps there was a band-stud with a decorated head in the centre of the disc as in the case of the Jevnaker find.

O. Tischler dated the Aukštakiemis disc/brooch to the end of the second century or the beginning of the third century on the grounds that it was found in a part of the grave site which is typified by “simple crossbow brooches with bent foot” and coins minted before AD 180 (Tischler 1887: 48). Production of the so-called “enamelled Roman plates” began in the northern provinces beyond the Rhine as early as the end of the second century. Previously it was thought that these artefacts appeared in the northern Barbaricum later, because the Smågårda grave with an enamelled plate was dated to circa AD 350-400, and Szwajcaria barrow 25 grave 2 to the fifth century (Antoniewicz 196: 16–17; Antoniewicz 1962: 188–191). Roman round brooches with chessboard millefiori plates are found most frequently in the western areas of the Barbaricum in Germanic inhumation graves from the trans-Elbe region. On the basis of grave goods they are dated to the third century, most probably the second half of the century (Becker 1996: 47. Table 95: 3). A small number of millefiori enamel beads are found in Lithuania alongside material from the third-fourth centuries (Michelbertas 1972: 45). The Aukštakiemis enamel disc was most probably produced in a workshop in the western part of the Roman Empire, in what is now Northern France, Belgium, the lands irrigated by the Northern Rhine, where craftsmen learnt how to use the difficult millefiori enameling process to decorate vessels, round brooches and other goods in the first centuries AD. It is most likely that it came to what is now the coastal land of Lithuania by sea (the Baltic Sea).

It is difficult now to say whether the enamel disc from Aukštakiemis was a brooch or a mounting. Another enamelled disc was excavated as an accidental find in the Pleškučiai/Pangesai (*Pleschkutten*) grave site. A. Bezenberger described it as having had silver marks and that it was enamelled in red in the centre with small nails for fastening (Bezenberger 1892: 221). R. Madyda-Legutko links the Pleškučiai plate with enamelled Roman belt (*balteus*) studs, which are represented by the Szwajcaria barrow 25 male grave 2 plate and the aforementioned millefiori enamelled plate from the Smågårda grave site’s male grave on Gotland. R. Madyda-Legutko checked the dating of the latter graves and attributed the Szwajcaria grave to the C3 Period and the one from the Smågårda grave site to C2 (Madyda-Legutko 1992: 110–111. Table XII: 5, 6) thereby placing the appearance of the aforementioned artefacts in graves earlier than was thought thitherto.

The accidental nature of the circumstances surrounding the Aukštakiemis enamelled disc find make providing a more exact dating and speculations as to its function more complicated. This would have been easier if we had a set of goods from a closed grave. Nevertheless, this find bears witness to the appearance of a high-class Roman artefact from the western provinces among the inhabitants of the Lithuanian maritime zone in the late Roman Period.

Literature

- Almgren, O.; Nerman, B. 1923. Die ältere Eisenzeit Gotlands. H.II. Stockholm.
- Antoniewicz, J. 1961. Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Sz wajcaria pow. Suwałki. *Wiadomości Archeologiczne*, XXVII: 1. Warszawa, 1–25.
- Antoniewicz, J. 1962. O kilku importach prowincjonalnorzymskich i kultury "wenedzkiej", znalezionych na obszarach plemiennych Jaćwieży. *Rocznik Białostocki*, III. Białystok, 183–203.
- Becker, M. 1996. Untersuchungen zur römischen Kaiserzeit zwischen südlichen Harzrand, Thüringer Becken und Weißer Elster. Halle (Saale).
- Ebert, M. 1926. Truso. *Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft*, 3:1. Berlin.
- Eggers, H. J. 1951. Der römische Import im freien Germanien. Hamburg.
- [Enzyklopädisches Handbuch, 1966] Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, vol. 1 [a-k]. Prag, 1966.
- Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Galien, *hrsgb. Wieczorek, A.; Périn, P.* Stuttgart, 2001.
- Hollack, E. 1908. Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Glogau-Berlin.
- [LAA, 1977] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. III: I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai. Vilnius, 1977.
- Madyda-Legutko, R. 1992. Importe von metallenen Gürtelteilen römischen Heeres im Mitteleuropäischen Barbaricum. *Archeologia*, XLII (1991). Warszawa, 85–115.
- Michelbertas, M. 1972. Prekybiniai ryšiai su Romos imperija. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius, 5–125.
- Michelbertas, M. 1986. Senasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius.
- Montelius, O. 1887. The National Historical Museum Stockholm. A guide to the collections. Stockholm.
- Nowakowski, W. 1995. Od *Galindai* do *Galinditae*. Z badan nad pradziejami baltyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego. *Barbaricum*, 4. Warszawa.
- Nowakowski, W. 1999. Das Problem der Chronologie der spätrömischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit im Memelgebiet hinsichtlich der Funde aus dem Gräberfeld Aukštakiemiai (Oberhof). *Archaeologia Lituana*, 1. Vilnius, 110–117.
- Potter, T.W. 1997. Roman Britain. London.
- [Sitzung, 1887] Sitzung am 2. December 1886. *Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*, 27 (1886). Königsberg, 38–39.
- Tischler, O. 1887. Abriss der Geschichte des Emails. *Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*, 27 (1886). Königsberg, 39–59.
- Tischler, O. 1889. Das Gräberfeld bei Oberhof, Kreis Memel. *Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*, 29 (1888). Königsberg, 14–23.
- Tischler, O. 1890. Über den Zuwachs der archäologischen Sammlung des Provinzial-Museums im Jahre 1888. *Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*, 30 (1889). Königsberg, 25–26.

Emaliuota plokštelė iš Aukštakiemio

RASA BANYTĖ-ROWELL

Santrauka

Straipsnio tikslas yra vieno išskirtinio radinio iš Aukštakiemio (Aukštakiemių, Oberhof), Klaipėdos r., atvaizdo rekonstravimas pagal 1888–1888 metais kapinyną tyrinėjusio O. Tischlerio apibūdinimą ir autorės prieinamos archeologinės literatūros analogijas. Šis radinys – žalvarinė *millefiori* emale puošta apskrita plokštelė, kuri jau ilgą laiką literatūroje minima kaip romėniško importu pavyzdys. 1886 metais ji kaip atsitiktinis radinys iš Aukštakiemio kapinyno pateko į tuometinį *Provinzial* muziejų Karaliaučiuje. Šio dirbinio piešinys niekuomet nebuvo publikuotas, o O. Tischlerio aprašymas kol kas tebėra vienintelis šaltinis plokštelės įsivaizdavimui. Šių eilučių autorė pabandė dar kartą atidžiai jį perskaityti:

Skritulys yra 46 mm skersmens ir turi palenktą pakraštį. Plokštelė padalinta į keletą koncentriškų pagilinimų, kuriuos sudaro vidurinė įgilinta 17 mm skersmens sritis ir 3 įgilinti „ratlankiai“ – 3; 3,6; 3,9 cm platumo, atskirti vienas nuo kito žemais tilteliais. Šios zonos yra užpildytos mozaikine emale, kuri anksčiau vienaip ar kitaip dengė ir vidurį, kuriame jau senaisiais laikais buvo gana negrabiai padaryta 9 mm platumo skylė. Taigi visuma išliko, nes trijuose „ratlankiuose“ iškritusi tik maža emalės dalis, kuri nesuiro [laikui bėgant], nes prie žalvario prilipęs smėlio sluoksnelis. Vidurinėje zonoje išliko eilė mažų šachmatinių plokštelių raudono fono apsuptyje. Plokštelės sudarytos iš 9 smulkių [preciziškų] keturkampių plokštelių. Keturiuose kampuose ir viduryje – po baltą kvadratą, o pakraščių viduryje – po mėlyną. Pirmoje ir trečioje zonose matome taip pat šachmatiškas plokšteles, sudarytas iš 5×5 kvadratų [lauko], apsuptų mėlyno pagrindo. Vidurinis kvadratas yra raudonas, nuo jo į kraštų vidurį driekiasi po du mėlynus, tokiu būdu susidaro mėlynas kryžius. Kampai [šachmatinės plokštelės] taip pat mėlyni, o likę trys kvadratai atitinkamai kiekviename kampe yra balti ir sudaro statų kampa. 4 kampai ir 4 kryžiaus šakos susilieja su supančiu mėlynu fonu, tokiu būdu sudaro tarsi nuožulnių Maltos kryžių (Malteserkreuze) su raudonu viduriu mėlyname fone zona. Kiekvienoje zonoje šie kryžiai vienodi, tačiau vidinėje mažesni nei išorinėje. Ši sulydyta stiklo mozaika, vadinamoji *millefiori* emalė... yra taip nušlifluota, jog su metalo paviršiumi yra viename lygyje (autorės vertimas iš vokiečių k., žr. *Sitzung*, 1887: 38–39).

[įsigilinus į šį aprašymą, galima suprasti, kad O. Tischleris detaliausiai aprašė ne bendrą plokštelės ornamento kompoziciją, bet smulkausius *millefiori* puošybos elementus (1 pav.). Tuo įsitikinti padeda kitų tokia emalės technika dengtų dirbinių pavyzdžiai – maža 4,6 cm aukščio žalvarinė dėžutė, surasta II a. po Kr. kape Elsenhamo vietovėje Anglijoje arba panaši dėžutė iš Bosforo (Kerčė, Ukraina) (2 pav.). Dėžutės sienelių puošyboje yra smulkių šachmatinių plokštelių, kuriuose „langeliai“ išdėstyti ta pačia tvarka kaip Aukštakiemio radinyje.

J. Antoniewiczus bene pirmasis pabandė panaudoti aprašomuosius duomenis apie Aukštakiemio plokštelę, tyrinėdamas emaliuotos apskritos plokštelės iš Šveicarijos pilkapio Nr. 25 vyro kapo Nr. 2 (Suvalkų vaivadija, Lenkija) kilmę ir šio tipo romėniškų dirbinių paplitimą Baltijos regione. Kiaurymė šio dirbinio viduryje

J. Antoniewiczui buvo paskata pagal konstrukcinius bruožus susieti jį su įvairios paskirties romėniškais emaliuotomis plokštelėmis-apkalais, prie kurių pritvirtinta kniedė (perverta į puošybinę pusę su galvute arba nejudamas strypelis su kilpa tik išvirkštinėje pusėje). Tokia forma sieja Šveicarijos pilk. Nr. 25 kape Nr. 2 (Lenkija), *Kvie* ir *Smågårda* kapinyuose Gotlande bei *Jevnaker* vietovėje prie Oslo rastąsias plokšteles. J. Antoniewiczius nebandė rekonstruoti Aukštakiemio plokštelės puošybos motyvų, pastebėjęs, jog apskritai apie ją turimas labai miglotas supratimas. Iš tiesų pagal emalės puošybą artimiausia „klaipėdietiškai“ plokštelei yra „gotlandiškoji“ iš *Smågårda* kapinyno (3 pav.). Pastaroji turi tokias pat tris pakraščio juostas.

W. Nowakowskis rekonstravo *millefiori* ornamentą Aukštakiemio plokštelės viduryje, kuris radimo metu buvo smarkiai apgadintas, o tris pakraščio koncentrinis griovelius paliko neornamentuotus. Tuo tarpu O. Tischleris aprašė ornamento elementus skritulio pakraščio zonose.

Aukštakiemio plokštelę/segę O. Tischleris datavo II amžiaus pabaiga arba III a. pradžia, remdamasis tuo, jog ji rasta kapinyno dalyje, kuriai būdingos „prastos lankinės segės lenkta kojele“ bei monetos, kaldintos iki 180 metų (Tischler 1887: 48). Šachmatiškai *millefiori* plokštelėmis dengtos romėniškos apskritinės segės *Barbaricum* vakaruose – Paelbės germanų laidojimo paminkluose datuojamos III amžiumi, greičiausiai antrąja jo puse. Negausūs Lietuvoje *millefiori* emalės karoliai aptinkami su III–IV a. medžiaga. Pastaruoju metu R. Madyda-Legutko, susiejusi Šveicarijos ir *Smågårda* plokštelių paskirtį su romėniškais emaliuotomis diržų (*Balteus*) kniedėmis, patikslina pastarųjų kapų datavimą – Šveicarijos kapą skiria C3 periodui, o *Smågårda* – C2 periodui.

Aukštakiemio emaliuota plokštelė greičiausiai pagaminta kažkuriose vakarinės Romos imperijos dalies dirbtuvėse, dab. Šiaurės Prancūzijos, Belgijos, šiaurinio Reino žemių teritorijose, kuriose pirmaisiais amžiais po Kr. meistriškai išmokta naudoti sudėtingą *millefiori* emalės puošybą indų, apskritinių segių ir kt. dirbinių gamyboje. Labiausiai tikėtina, kad į dab. Lietuvos pajūrio regioną ji pateko Baltijos jūros keliu.

Ar Aukštakiemio emaliuota apskrita plokštelė buvo segė ar apkalas, dabar sunku pasakyti. Atsitiktinės radimo aplinkybės komplikuoja jos tikslesnį datavimą bei funkcijos nuspėjimą, kurie būtų žymiai lengvesni, žinant uždara kapo kompleksą. Nepaisant to, šis radinys liudija aukštos klasės romėniško gaminio iš vakarinių provincijų dirbtuvių patekimą pas Lietuvos pajūrio žmones vėlyvajame romėniškame periode.

Rasa Banytė-Rowell
National Museum of Lithuania
Arsenal str. 1
Vilnius LT-2001
Lithuania